

DEFINIȚIA. PERSPECTIVE LOGICE CLASICE ȘI MODERNE

MARIUS DOBRE

ORIGINEA PROBLEMEI

Așa cum se știe, Aristotel îl indica pe Socrate ca fiind primul filosof preocupat de problema definiției: „(...) fără să se intereseze câtuși de puțin de problemele Universului, se consacră problemelor etice, îndreptându-și cel dintâi atenția asupra studiului definițiilor”¹; Socrate, subliniază Aristotel, este cel care a descoperit în cercetarea filosofică procedeul inducției și definiția generală². Preocupat de studiul virtuților morale, Socrate căuta „să stabilească definiții generale privitoare la aceste virtuți”³. Ca și Platon mai târziu, Socrate răspundea provocării sofistice⁴ după care nu există noțiuni stabile de sens, acestea putându-și adapta înțelesul în funcție de context, de interes etc., concluzia fiind că o filosofie coerentă (o știință) nu este posibilă din acest motiv. Socrate nu a căutat deci o teorie a definiției (care va fi formulată mai târziu de Aristotel), ci doar să arate că „noțiunile generale au o existență bine definită, că ele pot fi construite în mod logic și, prin urmare, teza sofistă trebuie respinsă”⁵.

Cele două descoperiri socratice erau legate între ele: la definiția unui lucru se ajungea prin inducție, prin enumerarea, constatarea cazurilor cunoscute, unite în final într-un enunț mai general, valabil pentru toate cazurile discutate înaintea (Platon va prelua această metodă, căutând în dialogurile sale răspunsuri la întrebări precum „Ce este curajul?”, „Ce este dreptatea?” etc.). Socrate poartă interlocutorul prin toate aceste cazuri particulare, iar când acesta greșește (generalizează greșit, consideră un caz particular drept concluzie generală), Socrate oferă un contraexemplu, readucându-l pe drumul cel bun (ca în discuția despre curaj din dialogul *Laches*)⁶. Socrate urmează totdeauna anumiți pași, refuză orice „concluzie

---

¹ Aristotel, *Metafizica*, A, 987 b (traducere de St. Bezdechi, Editura Academiei, București, 1965).

² Idem, *Metafizica*, M, 1078 b.

³ Idem, *Metafizica*, M, 1078 b.

⁴ Anton Dumitriu, *Istoria logicii*, vol. I, Editura Tehnică, București, 1993, p. 137.

⁵ Idem, *Istoria logicii*, vol. I, p. 137.

⁶ Arnaud Macé, *Définir, décrire, classer chez Aristote: des opérations propédeutiques à la connaissance scientifique des choses*, în „Philopsis”, revue numérique, <http://www.philopsis.fr>, p. 3, accesat la 28.01.2019.

dogmatică”, caută un plus de claritate, merge tot timpul mai departe, creând momentan impresia de aporie, până ajunge la un rezultat satisfăcător⁷.

Urmându-l pe Socrate⁸, Aristotel căuta să găsească „esența” lucrului; definiția era deci mijlocul ideal, iar pentru Stagirit definiția devine „un enunț care exprimă esența unui lucru”⁹. Cum Socrate urmărea să cuprindă toate cazurile posibile în definiție, „de manieră universală”, se poate spune că filosofia greacă veche a conturat cadrele definiției prin esență și universal, ceea ce se numește astăzi adecvare intensională și adecvare extensională¹⁰. Aristotel ne-a oferit, după cum am mai amintit, o primă veritabilă teorie a definiției, toate celelalte teorii ce i-au urmat părând a fi doar completări la descoperirile acestuia. Cele mai importante repere din teoria aristotelică a definiției vor fi amintite în continuare.

PRECIZĂRI CONCEPTUALE

De-a lungul timpului, definiția a primit diverse „definiții”, la rândul ei; de pildă: într-un dicționar de logică: „proces sau formulare care oferă semnificația precisă a unui cuvânt sau a unei expresii”¹¹; într-un alt dicționar de logică: „propoziție sau ansamblul de propoziții prin care se determină semnificația unui termen sau se indică note caracteristice prin care o noțiune se deosebește de altele sau se indică modul de construcție a unei clase de obiecte formale (ori secvențe finite de asemenea obiecte)”¹²; în gândirea critică: „(...) prin definiția termenului se înțelege în mod obișnuit o propoziție lapidară care ne dezvăluie fie extensiunea, fie intensiunea termenului abordat pentru a ști în ce situații poate fi el folosit absolut exact, în funcție desigur de cunoștințele acumulate până în acel moment”¹³; tot în gândirea critică: „a explica înțelesul unui cuvânt”¹⁴; în retorică: „a defini sensul unui cuvânt sau al unei expresii înseamnă a-i atribui o *semnificație*, adică a-i asocia un discurs având același sens”¹⁵; tot în retorică: „o tehnică de argumentare constând în *identificarea* (subl. ns.) diverselor elemente ale discursului”¹⁶.

În structura definiției, întâlnim trei componente¹⁷: *Definitul*, notat cu *A*, este numit și „definiendum”, reprezintă *obiectul definiției*: elementul (termenul, cuvântul

---

⁷ René Rampoux, *Histoire de la pensée occidentale. De Socrate à Sartre*, 2e édition, Ellipses, Paris, 2010, p. 22–23.

⁸ Arnaud Macé, *op. cit.*, p. 3.

⁹ Aristotel, *Topica*, I, 5, 101 b. (Traducere de Mircea Florian, Editura IRI, București, 1998.)

¹⁰ Arnaud Macé, *op. cit.*, p. 4. Vezi și Tadeusz Kotarbinski, *Leçons sur l'histoire de la logique*, PUF, Paris, 1964, p. 42.

¹¹ Antony Flew, *Dicționar de filosofie și logică*, Editura Humanitas, București, 1996, p. 89.

¹² Gheorghe Enescu, *Dicționar de logică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 70.

¹³ Petre Bieltz, *Bazele gândirii critice*, Editura Academiei Române, București, 2012, p. 142.

¹⁴ Phil Washburn, *The Vocabulary of Critical Thinking*, Oxford University Press, New York, Oxford, 2010, p. 288.

¹⁵ Christian Plantin, *Dictionnaire de l'argumentation. Une introduction aux études d'argumentation*, ENS Éditions, Lyon, 2016, p. 185.

¹⁶ Chaim Perelman, Lucie Olbrechts-Tyteca, *Traité de l'argumentation*, Editions de l'Université de Bruxelles, 2008, p. 82.

¹⁷ Petre Bieltz, *op. cit.*, p. 142.

etc.) supus definirii; *Definitorul*, notat cu **B**, este numit și „definiens”, reprezintă *ceea ce se spune despre definit*; *Relația de definire* dintre definit și definitor este notată cu „=df”:

$A =_{df} B$ redă structura generală a definiției și se citește „A este prin definiție B”; pe scurt, „A este B”, dar cu sensul „A se definește ca fiind B”.

Din cele de mai sus observăm că ceea ce se consideră azi definiție reprezintă mai mult o definire de termeni, nu de obiecte, astfel încât în distincția clasică dintre definițiile reale (definiții de obiecte reale) și cele nominale (definiții de termeni, de cuvinte) pare a învinge definiția nominală. Filosoful care a făcut cel dintâi o teorie a definiției, Aristotel, nu ar fi fost de acord cu trecerea aceasta dinspre real spre nominal, după cum vom vedea mai departe. Pentru Aristotel, definiția era „un enunț care exprimă esența unui lucru”, după cum am mai spus.

Mai trebuie spus că Aristotel acordă definiției același rol important în cunoaștere ca și demonstrației. Deși la fel de importante, ele sunt diferite. Printre altele, „definiția descoperă esența unui lucru, demonstrația arată numai că un atribut aparține ori nu aparține unui subiect dat (...)”¹⁸. Dar, mai explicit, „ceea ce poate fi demonstrat nu mai are nevoie să fie definit, altminteri am obține concluzia direct prin definiție, fără a recurge la ocolul demonstrației. În afară de aceasta, definiția, deși ne oferă esența lucrului, nu explică această esență”¹⁹.

*

Logicienii fac și distincția între definiție și descripție. Se atrage însă atenția asupra neclarității acestei distincții în unele cazuri²⁰. Descripția are de obicei un număr mare de termeni înșiruiți, dar se poate opera și prin gen și diferență; de exemplu, „Soldatul nr. 10” este o descripție prin gen și diferență, cu precizarea că diferența este individuală și nu specifică.

*

Se mai discută despre faptul că nu se poate defini orice; de aceea, se vorbește în logica clasică despre *indefinabile*. Acestea ar fi de două feluri: datele imediate ale experienței și genurile ultime²¹.

Datele imediate ale experienței nu pot fi cunoscute prin definiții, e necesar un contact direct cu acestea; „nicio definiție nu-i va da unui orb din naștere ideea de lumină sau de culoare sau unui surdo-mut ideea de sunet”. Dar este posibil a se face comunicare despre datele imediate prin anumite desemnări, comparații etc. „Roșul” este o culoare pe care o percepem cu organul vizual. Pentru a comunica

---

¹⁸ Aristotel, *Analiticele secunde*, II, 90 b. (Traducere de Mircea Florian, Editura IRI, București, 1998.)

¹⁹ Mircea Florian, nota 21 la *Analitica secundă*, II, capitolul 3, p. 183 (traducere citată).

²⁰ Edmond Goblot, *Traité de logique*, Librairie Armand Colin, Paris, 1929, p. 120.

²¹ Vezi în continuare Edmond Goblot, *Traité de logique*, p. 137–138.

ceva despre această culoare, putem, de exemplu, să folosim o indicație precum: „Roșul este senzația vizuală pe care o am privind o floare de mac”.

Genurile ultime nu pot fi definite, de asemenea, deoarece nu mai există pentru ele un alt gen prin care să fie încadrate: „orice definiție se face prin intermediul unui gen. Acest gen, el însuși, se definește prin intermediul unui gen mai înalt, și tot așa mai departe, dar nu la nesfârșit. Există în mod necesar *summa genera*, genuri indefinisabile, care servesc la definirea tuturor celorlalte și nu sunt ele însele specii ale altora”²².

În logica clasică, mai sunt pomenite ca nedefinibile și individualitățile, exemplarele individuale. Deși pot fi supuse unui gen, individualitățile au mult prea multe diferențe prin care se deosebesc de alte individualități. De aceea individualitățile se descriu, nu se definesc.

Alături de acestea, mai sunt indicate și „gândurile obișnuite” (adică cele referitoare la obiecte precum masă, scaun, haine, odaie etc.) asupra cărora avem mai degrabă descrieri și explicații²³, deși definirea acestora nu este totuși imposibilă ca în cazul datelor imediate ale experienței.

SCOPURILE OPERAȚIEI DE DEFINIRE²⁴

1. *Sporirea vocabularului*. Sunt situații în care simpla observație a lucrurilor nu este suficientă și se cer explicații sau semnificații noi pentru termenii ce reprezintă acele lucruri. Acum intervine definiția; „a explica semnificația unui termen înseamnă a-i se da o definiție”. Și în conversație sau în lectură apar cuvinte „nefamiliare”; se cere prin urmare definirea acelor cuvinte. Deci, unul din scopurile definiției este să sporească vocabularul unei persoane oarecare interesate a afla noi semnificații.
2. *Eliminarea ambiguității*. Foarte mulți termeni au două sau mai multe înțelesuri și, „de obicei, nu sunt neplăceri cauzate de acest fapt”. În unele situații, însă, claritatea este importantă, ambiguitatea conducând la argumentări sofistice. În aceste situații, rezolvarea vine tot prin definirea precisă a termenilor, a diferitelor lor înțelesuri, sau prin definirea precisă a frazelor ambigue și mai ales a termenilor-cheie din argumentare.
3. *Reducerea vagității*. Există termeni cunoscuți care cer clarificare atunci când nu suntem siguri de „limitele aplicabilității lor”. Astfel, „a clarifica înțelesul unui termen înseamnă a-i reduce vagitatea”; prin definiție, îi conferim „aplicabilitate într-o situație dată”. Irving Copi atrage atenția asupra confuziei dintre ambiguitate și vagitate: „Un termen este ambiguu într-un context dat când are două înțelesuri distincte, iar contextul nu face clară care din cele două

---

²² *Ibidem*, p. 138.

²³ Titu Maiorescu, *Logica*, în vol. *Scrieri de logică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 251.

²⁴ După Irving Copi, *Introduction to Logic*, fourth edition, Macmillan Publishing co., Inc., New York, Collier Macmillan Publishers, London, 1972, p. 108–112.

este intenționată. (...) Un termen este vag când există «cazuri limită», astfel încât nu se poate determina dacă termenul se aplică sau nu”. De exemplu, dificultatea de a decide dacă o țară este o „democrație” sau dacă anumite opere de artă sunt „obscene”. O definiție în aceste situații rezolvă dificultatea.

4. *Explicarea teoretică*. Un termen poate fi definit și în scopul de a-i găsi o adecvare (corespondență teoretică) sau un înțeles științific. De exemplu, termenul „forță” este definit în fizică drept produs al masei și accelerației. Deși definiția din fizică poate reduce și vaguitatea, principalul scop pentru care este definit este unul teoretic.
5. *Influențarea atitudinilor*. Convingerea auditoriului prin definiții nu „informative”, ci „expresive”, ca mijloace specifice retoricii, reprezintă un alt scop cu care definim anumiți termeni. De exemplu, un orator ce are convingeri socialiste poate încerca să convingă auditoriul cu privire la binefacerile socialismului definindu-l drept „democrație extinsă în domeniul economic”, folosindu-se de conotația pozitivă a termenului „democrație”. Definiția, evident, nu este potrivită în știința politică de pildă, neavând scopul de a explica termenul.

REGULILE DEFINIȚIEI

Mai întâi, să reamintim acele concepte din teoria aristotelică legate de stabilirea unei definiții adecvate, numite în Evul Mediu *praedicabilia* sau *modi praedicandi*, sau cele cinci voci²⁵:

Genul „este ceea ce se enunță ca esență a mai multor lucruri care se deosebesc din punctul de vedere al speciei”. Descoperim esența unui lucru răspunzând la întrebarea „ce este lucrul care se află în fața noastră?” De exemplu, la întrebarea „ce este omul?”, răspundem „un animal”; „omul” face parte din genul animal. „Care este esența unui lucru ne-o arată genul; el este cel dintâi element cerut de definiție”²⁶.

Propriul „este acel predicat care nu exprimă esența lucrului, dar care aparține numai acestui lucru și de aceea poate fi substituit lui”. De exemplu, este propriu numai omului capacitatea de a învăța gramatica, în timp ce însușirea de a putea dormi nu poate fi proprie numai omului.

Accidentalul „poate să aparțină și să nu aparțină unuia și aceluiași lucru”. De exemplu, proprietatea de a fi alb a unui om nu este o proprietate demnă de a fi luată în considerare atunci când definim omul.

Alături de aceste trei predicabile, pentru a determina mai precis definirea unui lucru, se mai discută tradițional de încă două: *specia*, existentă înăuntrul aceluiași gen, aduce anumite proprietăți de grup ce se adaugă proprietăților genului, și *diferența specifică*, adică proprietățile distinctive ale unei specii față de celelalte specii ale genului.

În ilustrarea lui Porfir, cel care a impus și mai apăsător discuția despre cele cinci voci: „Gen este de pildă «viețuitor», specie este «om», diferența este

---

²⁵ Aristotel, *Topica*, I, 102 a – 102 b.

²⁶ Vezi și idem, *Topica*, VI, 142 b.

«rațional», propriu este «capabil să râdă», iar accidente sunt «alb», «negru» sau «a fi așezat»²⁷.

Prin urmare, greșelile care se fac atunci când vrem să definim un lucru, am putea spune noi astăzi pe linie aristotelică, se datorează faptului că cel care definește folosește proprietăți care nu sunt adecvate lucrului decât prin propriu sau prin accident. Definiția corectă a omului este cea de „animal rațional”, care îi dezvăluie esența și diferența, „animal” și „rațional”. O definiție precum „animal care râde” dezvăluie un propriu al omului (el fiind singurul animal care râde), dar nu dezvăluie diferența autentică, nu face bine diferența dintre om și celelalte animale, cea mai importantă diferență fiind gândirea, cu toate că uneori Aristotel acceptă în definiție propriul, pe lângă diferență și gen, atunci când contextul cere o mai mare precizie. Mai mult, accidentul ne-ar induce total în eroare: o definiție precum „omul este un animal alb” ne-ar purta pe un drum total greșit, după cum lesne se poate observa, alb nefiind un caracter nici măcar propriu al omului.

Aristotel oferă și alte norme pentru definițiile corecte, prezente azi în manualele de logică la capitolele rezervate regulilor definiției.

El arată precis că definiția trebuie să se producă prin gen proxim și diferență specifică sau, mai bine spus, că nu trebuie să sărim peste genuri, iar diferența trebuie să fie adecvată speciei²⁸; „genul trebuie să despartă lucrul definit de celelalte genuri, iar diferența să despartă lucrul de celelalte lucruri care cad sub același gen”²⁹. Această indicație este discutată uneori în logica contemporană, punându-se problema dacă este necesară sau dacă este realmente utilă proximitatea genului, întrucât există situații în care nu dispunem de cel mai apropiat gen și trebuie să ne mulțumim cu un gen apropiat, nu neapărat cu cel mai apropiat³⁰. Genul se poate alege și după scopul în care operăm definirea sau după interesul pe care îl avem în discurs; de pildă, într-un scop politic putem alege pentru „grec” genul „european”, într-un scop religios putem alege genul „ortodox” etc.

Pentru „evitarea obscurității în definiție”³¹, Aristotel recomandă mai întâi evitarea omonimelor în definiție (a termenilor cu mai multe sensuri, în accepția de atunci); de exemplu, în definițiile „Devenirea este drumul spre existență” și „Sănătatea este echilibrul dintre cald și rece”, termenii „drum” și „sănătate” pot vicia definiția dacă nu li se precizează sensurile în care au fost folosiți. De asemenea, metafora trebuie evitată; definiții precum „știința este ceva de nezdruncinat” sau „stăpânirea de sine este armonie” nu sunt „potrivite definitului”. Și termenii „neobișnuiți” fac rău definiției; Platon vorbea despre ochi ca „umbrit de sprâncene” sau despre păianjen ca fiind „acel a cărui mușcătură face să putrezească”, sau despre lege ca „măsura sau imaginea lucrurilor drepte de la

---

²⁷ Porfir, *Isagoga*, 2, 21–24 (traducere de Gabriel Chindea, Editura Univers Enciclopedic, București, 2002).

²⁸ Aristotel, *Topica*, I, 103 b; VI, 143 b.

²⁹ *Ibidem*, VI, 140 a.

³⁰ Gheorghe Enescu, *Fundamentele logice ale gândirii*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 38.

³¹ Aristotel, *Topica*, VI, 139 b – 140 a.

natură”; acestea sunt expresii mai dăunătoare decât metafora, întrucât metafora mai explică totuși ceva pe baza asemănării (întocmai ca în analogie – n.n.).

Definiția nu trebuie să conțină nici termeni „de prisos”³², adică să fie prea largă, să conțină termeni ce aparțin tuturor lucrurilor sau „tuturor lucrurilor care aparțin aceluiași gen cu definitul”, căci lucrul definit nu se mai desparte de celelalte lucruri în genere sau de lucrurile ce cad sub același gen. În definiția omului, ar fi de prisos adăosul „capabil de învățătură”, care, chiar de este propriu omului, poate fi înlăturat, restul definiției rămânând propriu omului și redând esența lui. Definiția nu trebuie să fie prea generală: de exemplu, în definiția „impar este numărul care are un mijloc”, ar trebui să definim și „are un mijloc”, întrucât mijloc au și linia, și corpul, deși nu sunt impare³³.

Regula necircularității a fost impusă tot de Aristotel: „trebuie să luăm seama dacă nu s-a repetat același lucru” ca în exemplul „pofta este dorința după tot ceea ce este plăcut”³⁴.

Aristotel introduce și regula afirmării³⁵: „(...) trebuie să luăm seama dacă genul a fost divizat printr-o negație, așa cum fac cei care definesc linia ca o lungime fără lărgime. Aceasta nu înseamnă nimic altceva decât că linia nu are lărgime”. Excepție fac termenii negativi, cum ar fi termenul „orb”, care înseamnă „a nu avea vedere”.

Întrucât definiția servește la cunoașterea unui anumit obiect, este indicat ca în definator să utilizăm termeni „dați înainte și mai bine cunoscuți” (cunoscuți anterior)³⁶.

Corectitudinea și eficiența definiției depind deci de anumite reguli prezente azi în orice manual de logică și sunt denumite astfel³⁷:

(1) *Regula adecvării*: definatorul corespunde exclusiv întregului definit, *omni et soli definito*. Încălcarea acestei reguli conduce la trei tipuri de erori: (a) definiția poate fi prea îngustă („Înțelepciune înseamnă inteligență”); (b) definiția poate fi prea largă („Student înseamnă persoană studioasă”); definitul și definatorul să fie în raport de încrucișare („Pasăre înseamnă vertebrat zburător”). De remarcat aici că există și opinia că adecvarea la nivelul limbajului obișnuit nu este perfectă, aceasta fiind deplină doar în anumite limbaje artificiale (precum cel al algebrei).

(2) *Regula afirmării*: definatorul exprimă ceea ce este definitul, nu ceea ce nu este. Exemplu de definiție ce încalcă regula: „Sociologia este o știință care nu se ocupă de studiul naturii”.

(3) *Regula necircularității*: definitul nu trebuie să se regăsească în definator. Exemplu de definiție circulară: „Filosof este o persoană care se ocupă cu studiul filosofiei”. Strict vorbind, de fapt, orice definiție este tautologică, deoarece ea exprimă explicit în definator ceea ce există deja implicit în definit; rolul ei de

---

³² *Ibidem*, VI, 140 a.

³³ *Ibidem*, VI, 149 a.

³⁴ *Ibidem*, VI, 140 b.

³⁵ *Ibidem*, VI, 143 b.

³⁶ *Ibidem*, VI, 141 a.

³⁷ Morris R. Cohen, Ernest Nagel, *An Introduction to Logic and Scientific Method*, Routledge & Kegan Paul Ltd., London, 1964, p. 238.

explicație este relevat de indicația aristotelică prin care explicăm un termen necunoscut prin intermediul altora cunoscuți³⁸.

(4) *Regula exactității*: definitorul conține exclusiv termeni preciși și redă explicit și exact definitul (nu conține termeni vagi, metafore, figuri de stil). Exemplu de definiție metaforică: „Poezia este oglinda sufletului”.

DEFINIȚII REALE ȘI DEFINIȚII NOMINALE

Tot la Aristotel s-a originat și distincția dintre definițiile reale și cele nominale, deși nu le-a denumit astfel și deși el a negat valoarea de cunoaștere a definițiilor nominale, reducându-le la simple explicații ale unor nume³⁹. Iată pasajul recomandat ca sugestiv în această privință: „Așadar, dacă definiția dovedește sau esența, sau sensul termenului, atunci, dacă nu există o definiție a esenței, definiția este o expresie care exprimă sensul termenului. Aceasta este o absurditate. Căci, mai întâi, am avea atunci și definiții despre neesențial și neexistent, deoarece putem da nume și la ceva neexistent. În al doilea rând, toate vorbirile ar fi definiții, căci, pentru orice fel de expresie, putem găsi un nume. În acest caz, noi am vorbi numai în definiții, așa încât și *Iliada* ar fi o definiție”⁴⁰. Logica va recunoaște însă în timp valoarea definițiilor nominale.

Logica clasică propune următoarele semnificații pentru definițiile reale (uneori numite și definiții asupra lucrurilor) și pentru cele nominale: „Definițiile de nume sunt convenții destinate a fixa sensul termenilor, fie inventând un nume nou, fie delimitând semnificația ambiguă a unui nume vechi; în ambele cazuri, definitul, numele, este creat prin definiție. În definițiile de lucruri, definitul este dat; el nu este aranjat; este vorba de a face cunoscut în ce consistă el”⁴¹.

*

Fiind o definiție de explicare sau precizare a unui termen, structura unei definiții nominale poate fi reprezentată, de exemplu, în următoarele feluri⁴²:

„Termenul T are semnificația S”
„Vom înțelege prin T...”
„Numim T...”

Definițiile nominale, deși extrem de utilizate în toate domeniile, au totuși o slăbiciune: aceea de a nu fi permanent fixate, de a nu oferi o semnificație odată pentru totdeauna, de a fi permanent reînnoibile datorită evoluției limbii, a științei etc., astfel încât, uneori, pe lângă definiția unui termen oarecare, trebuie precizat și momentul la care a fost definit. Ca exemplu de schimbare de perspectivă asupra

³⁸ Mircea Florian, nota 639 la *Topica*, Editura IRI, București, 1998, p. 451.

³⁹ Anton Dumitriu, *op. cit.*, p. 202.

⁴⁰ Aristotel, *Analiticele secunde*, II, 92 b.

⁴¹ Edmond Goblot, *op. cit.*, p. 125–126.

⁴² Gheorghe Enescu, *Fundamentele logice ale gândirii*, p. 40.

definiției unui termen se poate lua termenul „proprietate”, care însemna la început „o calitate proprie sau specifică, o diferență, prin opoziție cu calitățile comune sau generice, a sfârșit prin a desemna o calitate oarecare și vorbim fără să clipim de proprietăți comune, de proprietăți generale”⁴³. Și în științe, dar mai ales în filosofie, definițiile nominale „se alterează” rapid, mai des ca în limbajul comun⁴⁴; definițiile nominale, fiind convenții, se schimbă; uneori, în științe se dau definiții provizorii, având titluri de ipoteze, urmând a se fixa mai bine în urma cercetărilor⁴⁵. Și să nu uităm de contextul ideologiilor politice; aici termenii se pot defini în funcție de interesul politic; luând termenul „terorist”, de exemplu, el este definit cu conotație negativă („criminal”) de o parte a conflictului, în timp ce cealaltă parte îl definește cu conotație pozitivă („luptător pentru libertate”): naziștii îi numeau teroriști în sensul de criminali pe luptătorii din Rezistența franceză, în timp ce pentru francezi ei erau luptători pentru libertate⁴⁶. Există totuși și terminologii „inalterate”, cum ar fi o mare parte a terminologiei matematicii euclidiene⁴⁷.

S-a vorbit de-a lungul timpului de multe tipuri de definiții nominale. În lucrările consacrate problemei definiției sau în manualele de logică se disting cel mai des următoarele tipuri de definiții nominale: *definițiile lexicale* (cele care precizează semnificațiile unui termen într-o anumită limbă), *definițiile stipulative* (cele care introduc un termen nou într-o limbă sau într-un domeniu științific).

*

Definițiile reale nu sunt convenții precum cele nominale, arbitrarul este exclus. Exprimând ceva despre un lucru sau altul, ele pot fi adevărate sau false; ele „caută să dezvăluie o trăsătură caracteristică entității definite, suficientă pentru a identifica și diferenția entitatea”⁴⁸.

O altă caracteristică importantă a definițiilor reale este că pot fi oferite mai multe definiții adevărate despre unul și același obiect. De exemplu, cercul poate fi definit în următoarele feluri⁴⁹:

„Secțiunea unui cilindru sau a unui con printr-un plan perpendicular axei”;

„Locul geometric al punctelor de unde se vede o dreaptă dată sub unghi dat”;

„Figură geometrică plană formată din mulțimea tuturor punctelor egal depărtate de un punct fix”.

*

Clasificarea definițiilor în reale și nominale nu este desigur singura posibilă, fiind o clasificare operată după natura definitului (ce poate fi un obiect real, un

---

⁴³ Edmond Goblot, *op. cit.*, p. 127.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 127.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 128.

⁴⁶ Vezi și Philippe Breton, *L'argumentation dans la communication*, La Découverte, Paris, 2016, p. 81.

⁴⁷ Edmond Goblot, *op. cit.*, p. 127.

⁴⁸ Gheorghe Enescu, *Fundamentele logice ale gândirii*, p. 42.

⁴⁹ Edmond Goblot, *op. cit.*, p. 135.

lucru, sau poate fi un obiect ideal, un termen construit pentru a desemna un obiect real sau ideal). În funcție de teoretician sau de orientare logică, s-au propus diferite alte clasificări. De pildă, alegând drept criteriu de clasificare procedura de definire sau natura definatorului, definițiile pot fi: *definiții operaționale* (cele care indică metoda de obținere a unui obiect, o serie de experimente și operații prin care se obține obiectul), *definiții genetice* (cele ce arată sursa obiectului definit; obiectul poate fi, evident, și un termen), *definiții enumerative* (definitul este desemnat prin enumerarea completă sau parțială a obiectelor ce fac parte din clasa definitului), *definiții ostensive* (ce au loc prin indicarea, arătarea obiectului de definit). În funcție de folosirea denotației sau conotației termenului în definator, definițiile pot fi *denotative* sau *conotative* etc.

Tipurile de definiții sunt alese în funcție de interesul discursului sau ale domeniului care are nevoie de definiție. De pildă, în retorică s-a preferat următoarea tipologie⁵⁰: „(1) definiții normative, ce indică modul în care un termen va fi utilizat. Această normă poate să rezulte dintr-un angajament individual, dintr-un ordin destinat altora, dintr-o regulă despre care se crede că ar trebui să fie urmată de toată lumea; (2) definiții descriptive care arată sensul acordat unui cuvânt într-un anumit mediu, la un moment dat; (3) definiții de condensare ce indică elemente esențiale ale definiției descriptive; (4) definiții complexe, care combină cele trei specii precedente”.

ARGUMENTAREA PRIN DEFINIȚIE⁵¹

În genere, definiția poate fi inclusă în argumentare în diferite moduri. În teoria argumentării, definiția este implicată în argumentare într-o formă aparte, construindu-se chiar o schemă anume a argumentării prin definiție.

Principiul argumentării prin definiție este: „Definiția (definiens-ul) unui termen (...) furnizează discursuri aplicabile tuturor obiectelor desemnate de acest termen”. Structura argumentării prin definiție este:

1. *Un argument*: un enunț de forma „*I* este un *D*”: un individ *I* este (gândit a fi, categorizat, perceput, numit ca un...) *D*.
2. *Un permis de inferență*, aflat în definiția lui *D*.
3. *O concluzie*: ceea ce se spune și se face à propos de *D* se poate spune și de *I* (deducție).

Cu alte cuvinte, o definiție (un *definiens*) este în acest context „un ansamblu de propoziții despre ceea ce este *D*”. A numi un lucru *D* înseamnă a-l „acompania astfel cu prescripții de acțiune, datorii și obligații atașate lui *D*”.

Recursul la definiție în argumentare permite inferențe („discutabile sau nu”) așa cum sunt următoarele:

---

⁵⁰ Chaïm Perelman, Lucie Olbrechts-Tyteca, *op. cit.*, p. 283.

⁵¹ După Christian Plantin, *Dictionnaire de l'argumentation. Une introduction aux études d'argumentation*, p. 192–193.

- Pornind de la categorizarea „Harry este un cetățean britanic” și sprijinindu-ne pe un ansamblu de cunoștințe care definesc pe cetățenii britanici, se pot trage concluzii precum: ne putem adresa lui Harry în limba engleză, Harry bea ceaiul cu puțin lapte etc.
- „Tu ești o fată, fiica mea!” Știm despre fete în genere că sunt în anume feluri, că fac sau trebuie să facă anumite lucruri, *deci*, fiica mea trebuie să facă la fel.
- „Aceasta este o ciupercă comestibilă”, *deci*, este delicioasă în omletă.
- „Acum faceți parte indubitabil din marile democrații”, *deci*, putem să restabilim relațiile diplomatice și să îndemnăm pe cetățenii noștri să vă viziteze țara.
- „Doamna Petrescu este o mamă singură”, *deci*, ea are dreptul la o alocație de stat ce se acordă părinților singuri.
- „El este un mizerabil!”, *deci*, nu am încredere în el.

Ca o paranteză doar, din punct de vedere strict logic, am putea spune că este greu să vorbim despre autentice definiții în legătură cu propozițiile puse între ghilimele mai sus (preluate de la autorul citat care recunoaște el însuși că pot fi discutabile), mai ales urmărind regulile definiției sugerate încă de Aristotel. Desigur, putem face anumite inferențe plecând de la ele, dar trebuie să facem un oarecare efort să le integrăm printre definițiile autentice.

Tot în teoria argumentării se vorbește și despre conflict de definiție (referitor la *definiens*), „atunci când discursul și contra-discursul propun două definiții incompatibile pentru aceeași persoană”:

„Dreptul de exprimare liberă și dreptul de manifestare sunt fundamentale în democrație”.

„Ceea ce este fundamental în democrație este dreptul de a mânca oricât poțtești și de a avea un telefon mobil”.

Conflictul provine din utilizarea unor „trăsături esențiale (centrale) și a unor trăsături accidentale (periferice)” în definirea democrației.

DEFINIȚIA ÎN LOGICA MODERNĂ

Obiectele formale din sistemele formalizate ale logicii moderne au un mod aparte de a fi definite. Să luăm ca exemplu definiția formulei⁵²:

- 1) A, B, C, ... sunt formule
- 2) a, b, c, ... sunt formule
- 3) Dacă α , β sunt formule, atunci $(\alpha\beta)$ este o formulă

În genere, marea diferență dintre definițiile logicii clasice și definițiile logicii moderne constă în faptul că definițiile logicii moderne sunt egalități, echivalențe

---

⁵² Gheorghe Enescu, *Fundamentele logice ale gândirii*, p. 43.

sau identități primare⁵³. De fapt, în acest fel, se pierde sensul original al definiției (fapt ce poate conduce uneori și la paradoxuri logice), motiv pentru care definiția ar trebui să rămână obiect de studiu doar al logicii clasice⁵⁴.

Astfel, definiția conjuncției în logica propozițională este operată cu ajutorul disjuncției:

$$p \& q = \sim(\sim p \vee \sim q)$$

La fel și implicația:

$$p \rightarrow q = \sim p \vee q$$

Echivalența se definește cu ajutorul implicației:

$$p \equiv q = (p \rightarrow q) \& (q \rightarrow p)$$

De altfel, conjuncția, disjuncția și implicația pot fi transformate una în alta cu ajutorul negației; se obțin echivalențe cu scopul de a defini un functor relativ la altul:

$$(p \rightarrow q) \equiv (\sim p \vee q) \equiv (\sim p \& q)$$

$$(p \vee q) \equiv (\sim p \rightarrow q) \equiv \sim(\sim p \& \sim q)$$

$$(p \& q) \equiv \sim(\sim p \vee \sim q) \equiv \sim(p \rightarrow \sim q)$$

Asemenea definiții, deși doar niște echivalențe, au fost numite și „definiții formale”, mai precis „definiții care se referă la obiecte formale, la elemente ale sistemelor formale”, fiind alăturate definițiilor reale și celor nominale, în clasificarea operată după criteriul entității definite⁵⁵.

„Obiectele” logicii moderne nu scapă însă de definirea lor cu mijloacele logicii clasice, adică, în limbaj noțional, cum este și cazul oricărei alte științe⁵⁶, măcar atunci când sunt explicate în dicționarele obișnuite sau în dicționarele de logică. Astfel, avem pentru „sistem axiomatic”: „sistem de propoziții bazat pe distincția dintre axiome (propoziții prime) și teoreme (propoziții derivate) și în care termenii cuprinși sunt primi sau derivați”⁵⁷; pentru „sistem formal”: „orice mulțime de axiome și/sau reguli de inferență scrise într-un limbaj formal specificat”⁵⁸.

Orice știință, deci și știința logicii matematico-simbolice (cunoscută și sub numele de logică modernă), începe prin a-și defini obiectele, ceea ce înseamnă că trebuie să utilizeze limbajul noțional pentru a-i preciza, explica etc., adică limbajul utilizat de logica clasico-tradițională, de sorginte aristotelică: „Nu există în genere nicio știință care să nu fi pornit de la anumite noțiuni. Prima problemă a oricărei

⁵³ Alexandru Surdu, *Logică clasică și logică matematică*, Editura Științifică, București, 1971, p. 37.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 38–40.

⁵⁵ Gheorghe Enescu, *Teoria sistemelor logice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 93.

⁵⁶ Alexandru Surdu, *op. cit.*, p. 148.

⁵⁷ Gheorghe Enescu, *Dicționar de logică*, p. 336.

⁵⁸ Antony Flew, *op. cit.*, p. 312.

științe este legată de *ce sunt* aceste noțiuni, prin urmare, de definiția lor⁵⁹. De fapt, definirea obiectelor nu este doar problema începutului științelor; întrucât ele evoluează, sunt necesare permanent redefiniri ale conceptelor, conform noilor invenții și noilor descoperiri⁶⁰. De aici decurge faptul că logica clasică nu și-a spus ultimul cuvânt, așa cum propovăduiau unii reprezentanți ai logicii moderne în perioada de glorie a acesteia, ci rămâne utilă oricât va dăinui știința (deci și cea logico-matematică) în cultura omenească. Și mai înseamnă ceva acest recurs la definiția clasică: „Definiția autentică fiind o formă logico-clasică, este evident că logica clasică nu este numai un instrument al construcției științifice, ci și al fundamentării științelor”⁶¹.

---

⁵⁹ Alexandru Surdu, *op. cit.*, p. 154.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 158.

⁶¹ *Ibidem*, p. 158.